

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

POREMEĆAJI PONAŠANJA U SISTEMU OBRAZOVANJA

PRIREDIO
DOBRIVOJE RADOVANOVIĆ

BEOGRAD 2008

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

POREMEĆAJI PONAŠANJA U SISTEMU OBRAZOVANJA

Priredio
Dobrivoje Radovanović

Beograd, 2008

EDICIJA:
Radovi i monografije

„POREMEĆAJI PONAŠANJA U SISTEMU OBRAZOVANJA“

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju –
Izdavački centar (CIDD)

Za izdavača
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan

Urednik edicije
Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić

Uređivački odbor
*Prof. dr Dobrivoje Radovanović, Prof. dr Zorica Popović,
Prof. dr Snežana Pejanović, Prof. dr Zoran Ilić, Prof. dr Branko Ćorić,
Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, Doc. dr Vesna Žunić-Pavlović
Doc. dr Danka Radulović, Doc. dr Aleksandar Jugović*

Recenzenti
*Đurađ Stakić, Ph.D., Professor
The Pennsylvania State University, USA*

*Pedro Rankin, Ph.D., Professor
North-West University, South Africa*

Štampa
„Planeta print“, Beograd

Tiraž
250

ISBN 978-86-80113-70-8

Objavljivanje ove knjige pomoglo je
Ministarstvo nauke Republike Srbije

*Odlukom Nastavno-naučnog veća br. 3/9 od 8.3.2008. o pokretanju
Edicije: monografije i radovi.*

www.fasper.bg.ac.yu

NASILJE U FRANCUSKIM ŠKOLAMA: MORALNA PANIKA I ČINJENICE

*Mirko Filipović
Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*

Rezultati velikih anketnih istraživanja provedenih u poslednjih 15 godina u okviru Evropske opservatorije za nasilje u školskoj sredini pokazuju kako se u Francuskoj postepeno razvilo, kod značajnog broja đaka, snažno osećanje odbojnosti prema školi koje je poprimilo obrise jedne prave anti-institucionalne (anti-školske) kulture. Njeno rodno mesto jesu rastuće društveno-ekonomske nejednakosti francuskog društva pa zato ne čudi prostorna koncentracija školskog nasilja i delinkvencije u tzv. "établissements sensibles" u siromašnim, sve više getoiziranim perifernim četvrtima. Školska organizacija, međutim, i sama saučestvuje u proizvodnji specifičnih formi nasilja i delinkvencije u svojoj sredini, putem akumulacije niza svakodnevnih mikronasilja koja čine potku svakodnevnog ugnjetavanja i zapravo reprodukuju i pojačavaju nejednakosti u širem društvu, uključujući i društvenu nejednakost izgleda da se postane žrtva.

Ključne reči: škola, nasilje, delinkvencija, anti-školska kultura, „tvrdo jezgro“, osetljive četvrti, „efekat ustanove“

Tema o nasilju u školskoj sredini ("violences scolaires") krajem 80-ih godina prošlog veka postaje sve značajnija u političkom, medijskom i sindikalnom diskursu u Francuskoj. Mobilizacija ministarstva prosvete (ministère de l'Éducation nationale) kontinuirano se pojačava počev od 1992., kada se počelo sa izradom prve "kartografije osetljivih škola" ("établissements sensibles"). Publikacije svih vrsta, tv emisije u "udarnim" terminima i sindikalne inicijative nastavnika umnožavale su se takvom brzinom da se činilo da su francuske škole "utopljene" u nasilju, a ono što je naročito privlačilo pažnju bilo je nasilje nad nastavnicima. Sledili su, jedan za drugim, planovi za borbu protiv školskog nasilja, a u oktobru 2000. ministarstvo je dekretom obrazovalo Državni komitet za borbu protiv nasilja u školama (Comité national de lutte contre la violence à l'école).

U školskoj 1998-99. godini Ministarstvu obrazovanja bilo je prijavljeno 240 000 incidenata u školama drugog stupnja¹, od čega 6 240 (2,

¹ Škole drugog stupnja (Second degré) u Francuskoj obuhvataju Collège (4 godine: šesti, peti, četvrti i treći razred) i Lycée (3 godine: drugi, prvi i završni razred - matura („termi-

6%) ulazi u kategoriju „težih“ („faits graves“- slučajevi koji moraju da se prijave državnom tužiocu). Među ovim težim incidentima bilo je 1000 napada na ličnosti (agressions contre les personnes) i 1 750 napada na imovinu (actes graves portant sur les biens). Ozbiljniji napadi na ličnosti odnose se većinom na verbalno nasilje (violences verbales) (70, 8%), na udarce i ranjavanja (coups et blessures) (22, 4%), reket (le racket) (3, 3%), nošenje vatrenog oružja (port d'armes à feu) (0, 2%), nošenje hladnog (port d'armes blanches) i drugog oružja (1, 7%) i na seksualno nasilje (violences sexuelles) (1, 6%). Ovi incidenti su, dakle, veoma retki i statistička verovatnoća viktimizacije je, kada se uzme u obzir ukupni broj učenika u školama drugog stupnja u Francuskoj, izuzetno mala i iznosi 0, 08%. Ako se razmatraju samo napadi na osobe, verovatnoća bi bila 0, 01. Počinioci su učenici (86%), lica sa strane (12%), personal (nastavni i administrativni) škole (1, 3%) i đачki roditelji (0, 7%). Źrtve su učenici (78%), personal škole (20%), đачki roditelji (0, 4%) i osobe sa strane (1, 6%). I počinioci i Źrtve većinom su koncentrisani u 6% školskih ustanova drugog stupnja koje su smeštene u tzv. „osetljivim područjima“ („zones sensibles“). (Mucchielli, 2001:73, 74)

Počev od školske 2001/2002, novi metod u proceduri prijavljivanja (logiciel Signa), omogućio je preciznije prikupljanje podataka o incidentima. Sada je, samo u prvom tromesečju te školske godine, ustanovljeno 14 780 ozbiljnih incidenata. Ovo znatno povećanje broja verovatno odražava i pojačanu mobilizaciju škola, oblasnih prosvetnih uprava i ministarstva. Ali, i dalje je broj ozbiljnih incidenata relativno mali, kao i rizik viktimizacije: 0, 25%. (Debarbieux 2002a:51)

Podaci ovih anketa su jasno pokazali da se nasilje u školama tek malim delom odnosi na nastavnike². Radi se, pre svega, o verbalnoj agresiji, a u slučaju fizičkog napada posledice su takve da izuzetno retko uzrokuju produženo odsustvo sa posla ili hospitalizaciju. Najzad, agresor na „personal“ škole nije nužno učenik: nekada se radi o đачkom roditelju. Podaci Ministarstva potvrđeni su i nezavisnim istraživanjima vođenim poslednjih godina. Jedno od najvećih obuhvatilo je 86 ustanova (osnovnih škola, koledža i gimnazija), 14 000 đaka i 500 zaposlenih (anketa, fokus grupe i individualni intervjui)³ pokazalo je da su problemi koncentrisani pre svega na nivou koledža, dakle kod učenika mlađih od 15 godina i da je fizičko nasilje prema nastavnicima ekstremno retko. Ono što nastavnici naziva-

nale - baccalauréat“). Drugom stupnju prethodi osnovna škola (École primaire), koja traje 5 godina (Cours Préparatoire, Cours Élémentaire 1, CE2, Cours Moyen 1 i CM2). College odgovara starijim razredima osnovnih škola u Srbiji.

2 Jedno istraživanje je pokazalo da su u 50% incidenata koji se tiču „personalna škole“ Źrtve nastavnici, a da drugu polovinu čine zaposleni u administraciji i upravi. Tokom jednog tromesečja biva napadnuto, u proseku, 13 zaposlenih u školama drugog stupnja, dakle oko 40 godišnje. Ministarstvo prosvete zapošljava u ovim školama oko 500 000 osoba, od čega 375 000 nastavnika, a u njima nastavu pohađa oko 5, 5 miliona učenika. Dakle, uprkos svim dramatičnim svedočanstvima koja su se tokom prethodne decenije mogla videti na televiziji i u štampi, situacije u kojima je fizički napadnut nastavnik su ekstremno retke. (Mucchielli 2002:74). No medijski potencijal incidenata je ogroman: jedan napad svake nedelje u školskoj godini, sezacionalistički prikazan na televiziji i u štampi, stvara utisak o „sveprisutnom nasilju“ u školama (i u društvu)...

3 E. Debarbieux, La violence en milieu scolaire, ESF, Paris 1996.

ju nasiljem su, zapravo, različite forme nepoštovanja autoriteta i nepri-
stojnosti čiji je najozbiljniji oblik - vređanje nastavnika, zatim psovke,
provokativni pogledi, neprestana larva („le chahut“), nezainteresovanost
(„je-m' en-foutisme“)⁴.

Senzibilitet javnog mnjenja za nasilje mladih (i odgovarajuće „ultra-
bezbednosne“ tendencije u politikama koje se predlažu) prenaplašen je
zbog medijskog izveštavanja koje u prvi plan stavlja izuzetne, spektaku-
larne i krvave oblike nasilja. No, problem nasilja u francuskim školama
nije problem ubistava, vatrenog oružja, velikog banditizma, niti, kao što
se često veruje, „upada“ nasilja spolja⁵. Zapravo se radi o sitnom masov-
nom prestupništvu, koje najbolje opisuje termin „incivilités“ („nepri-
stojna ponašanja“) i stoga je potrebno razdvojiti proučavanje nasilja u školi od
proučavanja delinkvencije.

Fascinacija krvavim zločinima i teškim nasiljem predstavlja jedan mise
en scène koji zapravo prikriva svakodnevno nasilje „...koje čini potku prav-
vog ugnjetavanja“. (Debarbieux 2000:142)

Zvanične statistike imaju svoja poznata ograničenja. Najpre, ako se
brojke tiču samo slučajeva koji su prijavljeni ministarstvu i, za teže inci-
dente, državnom tužiocu, postavlja se pitanje postojanja tzv „crne brojke“
odnosno razlike između stvarnog broja slučajeva i broja prijavljenih⁶. Otu-
da značaj viktimoloških anketa koje jedino mogu da osvetle jaz između
institucionalnog poznavanja fenomena (predstava i aktivnosti institucija) i
realnosti pretrpljenog nasilja, i koje osvetljavaju stanovište žrtava nasilja
čineći od njih privilegovani izvor obaveštenja, umesto uobičajenog fokusir-
anja istraživanja na počinioca nasilja⁷.

Iznećemo glavne rezultate viktimoloških anketa koje, počev od 1993,
sprovodi E. Debarbieux u okviru Evropske opservatorije za školsko nasi-
lje (l'Observatoire européen de la violence scolaire). Ove ankete pred-
stavljaju samo deo šireg istraživačkog rada na problemu nasilja u škol-

4 Ali i te manje spektakularne forme nasilja (nepri-
stojnosti) zapravo svedoče o izvesnoj
socijalnoj dezorganizaciji sveta škole. Sa produženjem obaveznog školovanja do 16. godi-
ne i stvaranjem collège (umesto ranijeg sistema odvojenih školskih mreža PP i SS u kojima
su se školovale različite društvene klase) masifikovana škola više nije u stanju da maskira
„socijalno poreklo školskog neuspeha“. Škola sada čini vidljivijom blokadu koje sistem po-
stavlja pred decu iz nižih klasa, koja u nju dolaze motivisana uzlaznom socijalnom mobil-
nošću. Integracija ove nove publike u tradicionalni pedagoški sistem je teška i nered u školi
više nije prosto dionizijski ritual opuštanja i istovremeno identifikovanja i reprodukovanja
pripadnika privilegovanih klasa, kao nekada („le chahut traditionel“), već znak anomičke
neravnoteže („le chahut anémique“). (Vid. Testanière 1967: 17-33.)

5 Zvanične statistike uporno pokazuju da su, uprkos strahu i panici u javnosti, najteža
nedela - oružana ubistva, počinjena od strane maloletnika, veoma retka i nisu u porastu
tokom poslednjih četvrt veka.

6 Želja da se zaštiti reputacija škole može podsticati direktore da ne prijavljuju sve inci-
dente nadređenima u ministarstvu, a još manje policiji ili pravosuđu. Obrnuto, što se ređe
dešava, incidenti se preuveličavaju u težnji da ustanova bude svrstana u „etablissement
sensible“ te da tako dođe do dodatnih sredstava i olakšica koje taj status podrazumeva.

7 Najpoznatije viktimološke ankete u Francuskoj uradili su M.Horenstein i Voyron-Lemaire
- o nasilju nad 269 nastavnika, C.Carra i F.Sicot o nasilju nad učenicima (studija je obuhva-
tila 2855 đaka). Istraživanja Opservatorije za školsko nasilje na čijem je čelu E.Debarbieux
obuhvatila su, do 2002. godine, oko 30 000 učenika u Francuskoj, u 1995/6 i 1998/9,
oko 1500 učenika u V.Britaniji, isto toliko u Belgiji, Španiji i Portugalu, a trenutno se prošir-
uju na Kvebek i zemlje Latinske Amerike.

skoj sredini. Istražuje se takođe i „školska klima“, osećanje nesigurnosti, „upravljanje“ prestupništvom u školi, predlozi učenika za rešavanje problema, koherentnost pedagoških timova itd. Cilj je zapravo bio da se, polazeći od nekoliko najčešćih fenomena - indikatora viktimizacije (reket, krađa, udarci, uvrede, rasističke uvrede) utvrdi koje su škole „najrizičnije“. Ankete su urađene 1994/5 (86 škola), a zatim 1998/9 i 1999/2000 (33 škole) i obuhvatile su više od 20 000 učenika koledža, starih od 11 do 17 godina. Analize počivaju na podacima dobijenim upitnikom direktno podeljenim učenicima i personalu škola, koji sadrži i različite indikatore školske „klime“ i kvaliteta odnosa u školama, zatim na podacima viktimološke ankete i jedne ankete koja se odnosi na priznavanje sopstvenih prestupa (delinquance autodeclarée), počev od reketa.

Analiza najpre pokazuje odnos između broja viktimizacija o kojima svedoče učenici i broja koji su prijavile škole. Tako je, na primer, ukupan broj žrtava reketa u 33 pomenute „osetljive“ škole⁸ bio 25 puta veći od broja koji figurira u statistikama ministarstva prosvete. U novim statistikama Signa iznosi 0, 01%, a prema viktimološkoj anketi 8% učenika osetljivih škola bilo je reketirano. Prema odgovorima 525 zaposlenih u školama, 54, 2% njih zna za postojanje reketa u tim istim školama. Dakle, vrlo je veliki jaz između onoga što škola zna i prijavljuje i iskustava đaka i žrtava. Što se tiče tuča ili udaraca, odnos je 0, 01% (Signa) prema 24, 6% u viktimološkoj anketi. Možda bismo se ovde mogli zadovoljiti jednim čestim tumačenjem po kome udarci odslikavaju neku vrstu normalne antagonističke socijalizacije u adolescenciji, naročito u nižim klasama, gde je upotreba snage deo potkulture, za razliku od srednjih klasa i njihove „ideologije“ posredovanja itd. No stvari nisu tako jednostavne, a osećanje nesigurnosti je u jasnoj korelaciji sa „osetljivim zonama“ gde se fenomen reketa percipira znatno intenzivnije. Koristeći početni uzorak koledža svih socijalnih miljea (9 362 učenika ispitanih 1994/5), Debarbieux uočava vrlo veliku razliku u osećanju nesigurnosti⁹. Stalno se ponavlja pravilnost: što je neka škola više „defavorisée“, to đaci intenzivnije osećaju postojanje nasilja u školskoj sredini. Ovo osećanje nesigurnosti povezano je sa učestalijom viktimizacijom u tim koledžima, naročito u osetljivim zonama urbane periferije. Osećanje nesigurnosti nije dakle fantazam koji nema veze sa realnošću nasilja, već je ta realnost pre svega nejednaka – to je, naime, društvena nejednakost pred nasiljem¹⁰.

8 U upotrebi su sledeći sinonimi : établissements „sensibles“, „défavorisés“, „à risque“, „de relégation“. Isti ovi izrazi koriste se i kao kvalifikativi za danas getoizirane četvrti na periferiji gradova u kojima je koncentrisana siromašna, masovno nezaposlena, imigrantska potklasa.

9 Na pitanje „Ima li nasilja u tvojoj školi ?“ učenici koledža smeštenih u vrlo siromašnim zonama (villes et quartiers très défavorisés) odgovaraju „Da, u ogromnoj meri“ u 30% slučajeva, a učenici koledža u bogatim četvrtima (villes et quartiers aisés) u 4, 9% slučajeva. Da uopšte nema nasilja u školi odgovara, u prvim koledžima 5, 6% učenika, a u drugim 29, 8% učenika. Slično tome, da u školi postoji reket odgovara 64, 5% učenika u školama koje se nalaze u „banlieue très défavorisée“, a zatim procenat postepeno opada sve do 23, 3% u „ville aisée“.

10 Ovi rezultati su zanimljivi tim pre što se veoma često tvrdi da osobe koje su najmanje izložene riziku (npr. starije osobe) imaju najjače osećanje nesigurnosti. U stvarnosti, međutim, ako ima značajnih razlika u osećanju nesigurnosti, prema polu i starosti, neutrali-

Debarbieux istražuje i ponavljano nasilje („microviolences repetées“) i posledice koje multiviktimizacija ima na odnos đaka-žrtava prema školi kao i nejednakost pred rizikom viktimizacije prema polu, starosti i školi koja se pohađa. U tom cilju on razvrstava ispitane učenike u šest kategorija, od onih koji izjavljaju da nisu bili žrtve nijednog tipa nasilja, do onih koji izjavljaju da su trpeli svih pet tipova nasilja.

Malo učenika koledža odgovara da nisu bili žrtve nijednog tipa nasilja (13, 8%), a neznatna manjina izjavljuje da su bili žrtve svih pet tipova nasilja (2, 6%)¹¹.

Pošto je utvrđena učestalost višestrukih viktimizacija, pokušale su se utvrditi njihove posledice na iskustvo dece, preciznije na njihov odnos prema školi. Stoga su varijable koje opisuju višestruku viktimizaciju ukrštane sa varijablama koje mere „klimat“ škole i međuljudske odnose u njoj. Radi se o pitanjima koja se odnose na „celovit utisak“ o atmosferi u školi, utisak o odnosima između učenika, između učenika i nastavnika, između učenika i ne-nastavnog osoblja, doživljenom nasilju, percipiranom nasilju u odnosima između nastavnika i učenika, o kvalitetu nastave, o percepciji četvrti u kojoj se nalazi škola itd. Procene su ponuđene učenicima na skali od pet poena (nul, pas terrible, moyen, bien, génial), pa se može izračunati prosek u odgovorima. Što je prosečna ocena viša, osećanje zadovoljstva je izraženije. Lako se zapaža kako ocena opada u svim domenima kada raste stopa viktimizacije. (Debarbieux 2002:147-151)

Jasno je ustanovljeno da se sa povećanjem broja (tipova) viktimizacija intenzivira i osećanje nesigurnosti kod učenika, i pogoršava njihov opšti stav prema školi. Kako se povećava broj viktimizacija, povećava se i „percipirano nasilje“. Dakle, osećanje nesigurnosti ne može se svesti na „fantazam“. Štaviše, čitav taj skup društvenih odnosa i odnosa prema školi je pod uticajem broja pretrpljenih viktimizacija (što ih je više, to se češće dobija odgovor koji se može sažeti u „tout va mal“), i odatle bismo mogli izvesti pretpostavke o gubljenju samopouzdanja i vere u sebe i u druge, i o visokom riziku anksioznosti i depresije kod žrtava ponavljano nasilja. Iz tabela se jasno vidi i da spoj uvreda i udarac nema naročite konsekvence osim kada se radi o „rasističkoj uvredi“ (insulte raciste). U svakom slučaju, ovaj način analize pokazuje da je od velikog značaja činjenica da li je učenik bio ili ne žrtva više tipova viktimizacije.

Dakle, u koledžima o kojima je ovde reč, oko 10% učenika je u stvarnoj patnji: 2, 6% onih koji trpe sve tipove nasilja i 7, 4% onih koji trpe 4 tipa nasilja. To su i najmlađi učenici koledža i često najslabiji: oni predstavljaju 12% đaka šestog razreda i 10% đaka petog razreda, a 7% đaka četvrtog i trećeg razreda. Sve ankete pokazuju da su žrtve češće dečaci (11, 6%) nego devojčice (7, 7%)¹². (Debarbieux 2002:151)

zacija ovih varijabli pokazuje da se strah da će osoba biti napadnuta pojačava srazmerno pretrpljenim viktimizacijama.

11 Tabele obuhvataju kombinacije mogućih viktimizacija (na primer: uvreda i krađa; uvreda, udarci i krađa itd). Možemo primetiti da reket nikada nije izolovan od drugih tipova viktimizacija: tu je, naravno i krađa, ali takođe i vređanje i, što je ređe, udarci. On je sam po sebi – multiviktimizacija, po ritualu koji mu je svojstven.

12 Najzad, u meri u kojoj se povećava broj viktimizacija, raste potreba žrtava da se pove-re. Po završetku odgovaranja na upitnik, istraživači predlažu đacima da, ako žele poseban

Kada se pitanja koja se odnose na viktimizaciju ukrste sa delom upitnika koji se odnosi na priznanje sopstvene delinkventnosti („délinquance autodeclarée“), može se videti i da su žrtve ponovljenih viktimizacija, po sopstvenom priznanju, češće i agresori. Iz ovoga ne treba zaključiti da žrtve nužno postaju agresori, ni da su agresori nužno žrtve. Tako na primer, 80% reketaša tvrdi da oni sami nisu bili reketirani a 76% reketiranih tvrdi da oni sami nikada nisu reketirali.

U svakom slučaju, obzirom na značaj multiviktimizacije, nameće se zaključak da proučavanje nasilja ili delinkvencije mora da uzme u obzir kumulativne i ugnjetačke aspekte viktimizacija koje su odgovorne za degradaciju odnosa prema svetu, u ovom slučaju, svetu škole.

Ove ankete pokazuju da, iako je broj učenika-žrtava nasilja nepromenjen od 1995. godine, i nastavnici i đaci, posebno žrtve, percipiraju nasilje kao ozbiljnije i teže nego ranije. U 1995. godini, na primer, 24% učenika škola u siromašnim četvrtima misli da je nasilje „vrlo prisutno“ u njihovoj školi, a tri godine kasnije takvih je 41%. Slično je sa nastavnicima: 7% 1995., a 49% 1998. Moguće je da ovaj porast, bar delom, dolazi od povećanja osetljivosti na nasilje (usled čega ono postaje sve manje podnošljivo) prizvedeno pojačanjem medijskih kampanja posvećenih nasilju u školama. Ali, istraživači smatraju da nema bitnijih razlika u medijskim kampanjama u navedenim godinama, i da porast o kome je reč zapravo otkriva realno pogoršanje situacije, o čemu svedoče neki nalazi i zvaničnih statistika i nezavisnih istraživanja. Tako, na primer, između 1995. i 1998. godine, broj učenika koji priznaju da su učestvovali u reketiranju postao je značajno veći od broja žrtava reketa. Među učenicima osetljivih koledža 10% priznaje da je učestvovalo u reketu 1998, što je 2% više nego 1995, a 8% izjavljuje da su bili žrtve reketa. (Radi se o proseku, u nekim školama i 18% reketaša). Dalje, dok je 1995. godine 36% žrtava reketa mislilo da je nasilje „jako prisutno“ u njihovoj školi, danas ih je 60%. Sasvim slučajno istraživači su otkrili da objašnjenje leži u činjenici da se danas, mnogo češće nego ranije, reketiranje obavlja u grupi. Očigledna posledica ovoga jeste povećana patnja žrtve reketa, budući da je „grupni“ napadač smeliji i grublji usled raspodele rizika i pojačanog uzbuđenja u grupnom „poduhvatu“. Izgleda da je ista tendencija, grupna akcija i razvoj jedne nasilnije delinkvencije, ustanovljena među maloletnicima u celoj Evropi.

Najzad, očigledno je i povećanje agresivnosti prema nastavnicima, jer se broj onih među njima koji se smatraju jako ugroženim povećava sa 5% 1995. na 37% 1998, i taj nalaz se slaže i sa mišljenjem učenika. Ono što je novo u skorašnjim anketama jeste da se kao mesto na kome se dešava nasilje mnogo češće navodi učionica¹³.

Izgleda da su na delu dve „logike“. Sa jedne strane, logika brutalne socijalizacije sa agonistikom školskog dvorišta, i „svodenjem računa“ na izlazu iz škole, manje-više ritualizovane tuče dečaka koji konstruišu svoj mačo identitet. Sa druge strane, jedna delinkventnija logika, povezana sa reketom, na mestima koja se ne nadgledaju (najčešće toaleti). Ali izgleda

susret, ostave ime i prezime nekom od anketara. Među onima koji su bili žrtve tri i više puta to čini 52, 7%, a među onima koji nisu doživeli nasilje 30%.

13 U ranijim anketama učenici su kao mesta nasilja češće navodili školsko dvorište, izlaz iz škole, neposrednu okolinu škole, i školske toalete.

da se njima danas pridružuje i jedna treća logika, o kojoj je, među prvima, pisao F. Dubet: razvoj anti-školskog nasilja, usmerenog protiv školske organizacije i nastavnika kao njenih predstavnika. Odgovori učenika to potvrđuju: izraženija agresivnost prema nastavnicima, navođenje učionice kao mesta nasilja, gubitak poverenja u nastavnike, i u smislu međuljudskih odnosa i u didaktičkom smislu. U odgovoru na jedno otvoreno pitanje u kome se traži da članovi personala škola navedu oblike nasilja koji postoje u njihovoj školi, najveći porast je kod „nasilja usmerenog na odrasle“: dok je 1995. samo 7% navodilo verbalnu ili fizičku agresiju usmerenu protiv njih, 1998. ih je 29%, od čega 15% navodi verbalnu agresiju, 7% fizičku agresiju i 7% „preteća ponašanja“ („comportements menaçants“) učenika¹⁴.

Sa druge strane, što se tiče nasilja prema učenicima, broj žrtava se nije promenio kada je u pitanju reket, ali su zato „udarci i namerna ranjavanja“ porasli za 35%, a „lakši“ oblici nasilja za 36%. Ali viktimizacije su sve teže i sve češće povezane sa razvojem jedne anti-institucionalne (anti-školske) delinkvencije. Debarbieux zaključuje da se radi o jednoj „delinkvenciji ekskluzije“ usmerenoj na blisko okruženje: „slabiji“ školski drugovi, predstavnici institucija koje su „pri ruci“, delinkvenciji okrenutoj ka metama koje su u neposrednoj blizini, na dohvata ruke.

U svom istraživanju, Debarbieux je uspeo da izoluje jednu grupu učenika koja bi odgovarala inače veoma rasprostranjenoj ideji o postojanju tzv. tvrdog jezgra („noyau dur“) izgreznika i nasilnika u školama (i četvrtima u kojima se škole nalaze)¹⁵. To su oni koji se od ostalih đaka razlikuju po svom potpuno negativnom opštem stavu i mržnji prema školi i zaposlenima u njoj, po svom otklonu od svega što čini red i poredak škole, oni koji potpuno negativno ocenjuju i pedagoški učinak nastavnika i njihovu „pravednost“, oni koji su znatno češće od drugih kažnjavani i već su etiketirani kao „dokazani izgreznici“, koji i sami priznaju počinjene ispade i nasilja itd. Oni predstavljaju, u proseku, 2, 2% ukupne đачke populacije iz velikog uzorka iz 1996. No taj prosek prikriva velike disparitete po „socijalnom profilu“ škole, od 0% do 11%. Ovako definisana „tvrda jezgra“ su 2,

14 Ovi nalazi se slažu sa podacima zvaničnih statistika. Porast nasilja usmerenog prema personalu škole je očigledan. Između 1995. i 1998., prema policijskim statistikama, za 41, 5% je porastao broj „udaraca i namernih ranjavanja“ koji su rezultirali odsustvom sa posla dužim od osam dana, za 86, 4% su porasli „lakši“ oblici nasilja prema drugima („les voies de fait“), za 10% krađe iz škola, a namerno uništavanje školske imovine za 17%.

15 Ova raširena ideja porazumeva najčešće da se „tvrdo jezgro“ sastoji od desetak problematičnih hiperaktivnih „klinaca“ iz jednog kvarta i lokalne škole i još nekoliko iz susednog kvarta, čija je povezanost zasnovana na ilegalnoj trgovini drogom i koja „vlada“ nad kvartom i lokalnom školom, organizujući reket, dilovanje droge i razne forme nasilja. „Ispod“ ove „teorije“ je metafora o „otpadu“ („le déchet“, ili, kako se izrazio N. Sarkozy – o „ološu“ - „la racaille“) koji treba izbaciti iz škole ako ne i iz četvrti čime bi se rešili problemi nasilja i delinkvencije. „Teorija“ o otpadu koji čini 5% dece obično je praćena „preciziranjima“ koja se tiču geneze fenomena: čuvena „demisija“ roditelja, odsustvo očinskog autoriteta, porodice sa jednim roditeljem, ali se tu često nađu i natruhe razmatranja kulturnih i etničkih „kauzaliteta“, koji vode ksenofobičnom i rasističkom razvrstavanju „dobrih“ i „loših“ imigranata i stigmatizaciji čitavih grupa stanovništva. Naravno, zadatak sociologije je, u skladu sa idejom L. Wirta, da dekonstruiše pojmove „spontanog sociologiziranja“ putem njihove denaturalizacije.

5 puta veća (brojnija) u Zones d'éducation prioritaires¹⁶, i čak 8 puta u zones sensibles nego u „favorizovanim područjima“ (4% : 0, 5%).

Ako bi samo društveno-ekonomski faktori imali determinirajuću snagu u objašnjenju postojanja i proporcija delinkvencije, trebalo bi očekivati približno iste stope đaka u „tvrdim jezgrima“ škola istog socijalnog profila. Poređenje 18 koledža koji su socio-demografski (neki i geografski) veoma bliski i svi označeni kao „établissements sensibles“ (analiza sledi logiku „toutes choses égales par ailleurs“), pokazalo je, međutim, značajne disparitete (od 1% đaka u „tvrdom jezgru“ do 10, 9%, a prosek je 3, 7%). Kada se početna definicija tvrdog jezgra proširi na tzv. Granične „učenike (border-line) koji su takođe u rascepu-otklonu od školskog reda i poretka, koji u znatnoj meri izražavaju mržnju prema školi i zaposlenima u njoj, koji su takođe označeni kao izgređnici i relativno često kažnjavani, ali o sebi ne misle obavezno da su „problematični“, dobija se znatno šira grupa koja predstavlja 17, 2% populacije uzorka, opet sa značajnim disparitetima od škole do škole (od 8% do 29, 1%).

Dobijene tabele zapravo ocrtavaju četiri tipa učenika ili, bolje, odnosa prema školi. Prvu kategoriju čine učenici (27%) koji procenjuju da je u školi „sve dobro“ („Tout va bien“), da su u njoj zadovoljni i srećni, da nastavnici dobro podučavaju i da su srdačni i pristupačni, i koji generalno nisu žrtva nasilja. Druga, najbrojnija kategorija (31, 2%) sastavljena je od đaka kod kojih dominira pozitivan stav, uz neke nijanse. Retko su žrtve, retko su agresori, od prvih se razlikuju najviše po negativnom viđenju četvrti u kojoj se škola nalazi (i smatraju da ona u tom okruženju ima zaštitničku ulogu). Dakle, ukupno 58% đaka „osetljivih“ škola zadržava veliko poverenje u školu i odrasle u njoj. Treća kategorija (24, 7%) je znatno kritičnija prema zaposlenima u školi, ali bez ekscesa, i neupadljiva: retko su žrtve, retko su agresori, u školi su više pasivni i pre svega im je stalo do dobrih odnosa sa školskim drugovima. Najzad, četvrtu kategoriju predstavljaju đaci već opisani kao „les élèves en rupture“, koji predstavljaju 17, 2% ukupne populacije u uzorku. I ovde su utvrđeni veliki dispariteti u proporcijama kategorija u različitim „osetljivim“ školama: na primer, od 8% do 29% za četvrtu kategoriju i od 13% do 46% za prvu kategoriju. (Debarbieux 2002:63)

Iz ove nejednake raspodele obima „tvrdih jezgara“ u užem i širem smislu logično sledi pitanje o tzv. efektu društvene organizacije škole („effet établissement“) koji doprinosi proizvodnji jedne kulture suprotstavljanja školi, dakle anti-školske kulture svojstvene jednoj grupi učenika toliko brojnoj da se čini da je ideja o tzv. tvrdom jezgru neadekvatna. Osećanje mržnje prema školi nije, dakle, prosta rezultanta socio-ekonomske situacije ili neke vrste „klasne mržnje“ (neo-marksistički model ne može da objasni utvrđene razlike) koja bi bila preegzistirajuća u odnosu na svet škole, već se izgrađuje u svakodnevnim interakcijama u školi.

16 ZEP (Zones de l'éducation prioritaire) - zone prioritetnog obrazovanja - su ustanovljene u Francuskoj početkom 80-tih kao varijanta „affirmative action“ zasnovana na ideji da „treba dati više onima koji imaju manje“, što se izrazilo u izvesnom povećanju sredstava za škole u „osetljivim“ predgrađima, te smanjenju broja učenika u razredu u cilju poboljšanja školskog uspeha.

Makrosociološki pristup delinkvenciji u školi očigledno je opravdan, jer su društveno-ekonomski faktori, bolje rečeno - „akumulacija“ faktora ekskluzije - značajni za objašnjenje postojanja anti-školske (anti-institucionalne) kulture. U najsiromašnijim četvrtima nasilje i delinkvencija mladih u školi su češći, ozbiljniji, i ima naznaka nastajanja „kulture ekskluzije“¹⁷. No jasno je i da taj pristup mora biti upotpunjen više lokalizovanim proučavanjima, obzirom na ustanovljene disparitete među školama istog socijalnog profila.

Upravo to je učinio Debarbieux izvodeći jednu malu „studiju slučaja“, u onoj školi (među 18 „osetljivih“) gde je najsnažnije suprotstavljanje školi, posmatrajući je kao tipičan slučaj „rizične škole“ („établissement à risque“). U ovom koledžu sa 600 učenika, smeštenom u četvrti koju karakteriše značajan broj mladih u „tvrđim jezgrima“, povezanih sa trgovinom narkoticima, ima najviše „élèves en rupture“ (29, 1% u odnosu na utvrđeni prosek za šire definisano „tvrdo jezgro“ - 17, 2%), i najmanje đaka iz prve kategorije („heureux à l'école“) - 13% u odnosu na prosek od 27%. U ovoj školi je i najveći broj reketaša i reketiranih. U ovoj školi 16% đaka priznaje da su agresori (prosek je bio 10%), a broj žrtava je 15%, duplo veći od proseka za sve „osetljive“ škole u uzorku.

U ovom koledžu, tenzije između učenika, između učenika i odraslih, i između samih zaposlenih, kristalizuju se oko tzv. „classes à option“¹⁸ Formiranje ovih posebnih razreda pojačava segregaciju đaka do te mere da su sada neka odeljenja sastavljena gotovo isključivo od dece sa Magreba i crnih Afrikanaca, a druga samo od francuza. Zahtev za izjednačavanjem (mešanjem) je jak, mržnja i bes veoma izraženi. Kazne i izbacivanja su koncentrisani u istim odeljenjima, i oko ove unutrašnje segregacije i ovog snažnog osećanja nepravde kristalizuje se grupa buntovnika koja postepeno razvija delinkventne oblike ponašanja. Oni daleko češće od drugih đaka izjavljuju da im je učionica najomraženije mesto, daleko više od drugih da vole hodnike, stepeništa, toalete. Oni „vladaju“ nad slabo nadziranim prostorima, koje uostalom odrasli sve više napuštaju ograničavajući se samo na učionicu. Često učestvujući u tučama u školskom dvorištu, i često kažnjavana zbog toga, odbijajući rad u školi, grupa se polako radikalizuje, a istovremeno se kod mnogih odraslih u školi radikalizuje zahtev za represijom i ekskluzijom, ali i produbljuju konflikti između odraslih. Razvija se sve više nešto što bi se moglo nazvati „etničkim reketom“¹⁹. „Problem etniciteta u školi nije problem stranaca ili emigranata, već više problem kontinuirane ili sve jače separacije francuske dece koja bivaju

17 O atmosferi bede, depresije, društvenog egzila i bezizlaza koja „boji“ konstrukciju identiteta mladih i njihovu kulturu u ovim četvrtima vid. M. Filipović, Bez izlaza i bez saveznika: pobune u francuskim predgrađima, Sociologija 3/2006, 265-282

18 Da bi privukle, ili zadržale decu iz srednjih klasa, koje je sve manje u „osetljivim“ školama, sprečile getoizaciju škola i održale klasno mešovitu „publiku“, francuske škole smeštene u „zones populaires“ uvode mogućnost izbora: npr. dodatno intenzivno učenje nemačkog jezika, ili ulazak u tzv. „evropska“ odeljenja („classes européennes“), ili, sasvim eksplicitno- odeljenja za najbolje đake – „classes de niveau“. No time se uvećava rizik unutrašnje segregacije koja dovodi do etničkih napetosti i sukoba. Kako kaže P. Payet, „...princip je možda demokratski na široj skali, ali diskriminatorski na nivou pojedinačne škole.“

19 U jednom susednom koledžu istog socijalnog profila koji nema classes de niveaux opšta situacija je veoma različita od opisane.

zatvorena u jednu pretpostavljenu, konstruisanu različitost." (Debarbieux 2002:167)

„Delinkvencija ekskluzije“ ili „resantimana“ (i istovremeno, identiteta), jedna je od mogućih omladinskih delinkvencija. (Trebalo bi isto tako proučiti, na primer, delinkvenciju omladine iz privilegovanih četvrti - „beaux quartiers“). Ona je u sukobu (rascepu, otklonu) sa društvenim poretkom, posebno sa školskim poretkom, ali predstavlja samo „konformističku reprodukciju svakodneвно trpljenih dominacija“. Ona samo produbljuje socijalni jaz („coupure sociale“), mehanizmom loše reputacije četvrti i lokalne škole, što pojačava reakcije odbacivanja i bekstva iz četvrti svih onih kojima to mogućnosti dopuštaju. Ona je, dakle, agens reprodukcije, oblici tog nasilja i delinkvencije učestvuju u održavanju i proizvodnji društvenih nejednakosti i pojačavaju ih, uključujući i nejednakost u pogledu rizika da se postane žrtva.

Ovaj rizik naravno, treba umanjiti, ali toliko priželjkivana eliminacija „tvrđog jezgra“ ne bi rešila ništa, jer ne koči mehanizme izgradnje identiteta mnogo većeg broja đaka od onog kojim barata čuvena „teorija o 5%“.

Nema ekvivalencije između siromaštva (i nezaposlenosti) i delinkvencije, kao što nema, u školama, tvrđog jezgra „samog po sebi“ (posledica ovih verovanja je, naravno, izvesna vrsta socijalnog fatalizma). Nasilje i delinkvencija imaju uvek neku istoriju i moraju se situirati u laganu evoluciju koja nesumnjivo započinje sa društvenom ekskluzijom, ali se realizuju tek u izopštavajućim interakcijama koje bi se mogle izbeći: grupisanje po specijalnim odeljenjima, nejednako kažnjavanje za prestupe, niz neverbalnih „ugnjjetavanja“, dakle akumulacija niza mikronasilja i simboličkog nasilja, koji razdeljuju decu u grupe „mi“ i „oni“, „prijatelji“ i „neprijatelji“. Tek tada „tvrđo jezgra“ zadobijaju privlačnost za neke đake, obezbeđuju modele ponašanja i mogućnost da se bude „faca“. Iako bi bilo pogrešno reći da škola sama po sebi proizvodi delinkvenciju, ona može da saučestvuje u njenoj „proizvodnji“. Ilegalna trgovina drogom i kvartovske bande organizovane oko nje postoje i bez škole, no mogu da utiču na život škole, kao što i određeni načini funkcionisanja škole mogu da podstiču odbacivanje poretka i institucija i saučestvovanje u proizvodnji ako ne delinkventnih, ono bar devijantnih grupa i ponašanja.

Takođe, treba odbaciti viziju ekstrateritorijalnosti škole zaronjene u kontekst, koja onda, kao sunder, upija okolnu patologiju. Ni ova metafora nije adekvatna za opis delinkvencije u školskoj sredini: škola je deo konteksta, i oni se uzajamno oblikuju. Ovo bi značilo da se putem zaštite škole od nasilja (i „zakona jačeg“ koji ulazi spolja i nalazi povoljno mesto usled raspoloživosti meta ili usled reakcija frustracije pred školskom i društvenom ekskluzijom), putem rada na rešavanju problema nasilja u okviru škole, doprinosi i rešavanju problema koji se nalaze „spolja“, u okruženju škole.

Kada se odrasli u školi povlače u sebe, kada nema timskog rada, kada se kolektivni prostori napuštaju i nastavnici ograniče samo na učionicu, kada se ne osigura poštovanje reda od strane svih, onda su potencijalne mete ranjivije, ima manje „čuvara“ sposobnih da skrenu delinkventnu akciju, manje društvene kontrole. U takvim uslovima i nastavnici posta-

ju lake mete. U školama koje pripadaju „osetljivim zonama“, fluktuacija nastavnika („turn over“) je ogromna. Na pariskoj periferiji, na primer, u nekim školama se u toku jedne školske godine promeni 80% nastavnika. Dakle, nema stabilnosti nastavnčkog tima koji bi zajednički i koherentno delovao kroz duže vreme²⁰.

„Novajlije“ u prosveti su dvostruko usamljene: zbog egzistencijalne usamljenosti uobičajene u periodu iskorenjivanja iz studentskog načina života nakon diplomiranja, i zbog usamljenosti u učionici i u školi u kojoj po pravilu svako „gleda svoja posla“. Sve postaje odnos snaga – zakon jačeg²¹.

LITERATURA

1. Bourdieu, Pierre, dir., (2001): *La misère du monde*, Paris, Seuil
2. Charlot B. et Emin J.C. (1997): *Violence a l'école: l'état des savoirs*, Paris, Armand Collin
3. Debarbieux, Eric (1996): *La violence en milieux scolaire 1. État des lieux*, Paris, ESF
4. Debarbieux, Eric (1996): *La violence en milieux scolaire 2. Le desordre des choses*, Paris,
5. Debarbieux, Eric (2002): *La violence en milieux scolaire: statistiques officielles, victimations et multivictimations*, Cahiers français No. 308, pp.50-58.
6. Debarbieux, Eric (2002 A): *L'école face à la délinquance* in: Mucchielli L. Et Robert P., *Crime et sécurité, l'état de savoirs*, Paris, Seuil
7. Debarbieux, Eric (2002 B): *L'oppression quotidienne: Recherches sur une délinquance des mineurs*, Paris,
8. Dubet, François (1987): *La galère: jeunes en survie*, Paris, Fayard
9. Duret, Pascal (1996): *Anthropologie de la fraternité dans les cités*, PUF.
10. Duru-Bellat, Marie, Van-Zanten, Agnès (1999): *Sociologie de l'école*, Paris, A. Collin
11. Mucchielli, Laurent (2001): *Violences et insécurité: Fantômes et réalités dans le débat*
12. français, Paris, La découverte
13. Mucchielli, Laurent (2002): *Les facteurs économiques et sociaux de la délinquance*, Cahiers français No. 308, pp.32-37
14. Roché, Sebastien (2002): *La politique de „tolérance zéro“ et ses controverses* in: Tronquoy (dir.) *État, société et délinquance*, Cahiers français No.308, pp.71-77.
15. Testanière, Jacques (1967): *Shahut traditionnel et chahut anémique dans l'enseignement du second degré*, *Revue française de sociologie*, Numero spécial VIII, pp. 17-33
16. Tribalat, Michèle (1996): *De l'immigration à l'assimilation*, Paris, La décou-

20 Upravo ogromna razlika u stabilnosti pedagoških ekipa objašnjava veliki deo razlika u uspehu politika borbe protiv nasilja u školi preduzetih u osetljivim zonama Marseja i Pariza.

21 Stabilizacija personala škole u osetljivim zonama jeste dakle hitna mera koju država mora da preduzme, uz pomoć premija i raznih povlastica tokom karijere, olakšica kod rešavanja stambenog pitanja itd. Zatim, podučavanje zaposlenih u školama timskom radu i kooperaciji, nasuprot konkurenciji; saradnja školskih pedagoških ekipa i terenaca angažovanih na prevenciji u datoj četvrti, izgradnja veza škole sa krajem u kome se nalazi (umesto uobičajeng društvenog „reza“ koji škole prave i povlačenja lokalne zajednice) itd.

te/INED

17. Vacquant, Loic (2004): Punir les pauvres, Marseille, Agone
18. Wieviorka, Michel (1992): La France raciste, Paris, La découverte
19. Wieviorka, Michel, dir. (1999): La violence en France, Paris, Seuil

VIOLENCE IN FRENCH SCHOOLS: MORAL PANICS AND FACTS

The results of large surveys elaborated during last 15 years by l'Observatoire européen de la violence scolaire show that, within an important number of pupils, gradually progress a strong resentment toward school, which has taken a shape of a real anti-institutional (anti-scholar) culture. Its origine is taking place in growing social inequalities of french society with a spatial concentration of specific forms of violence and scholar youth delinquancy in „établissements sensibles“ located in poor, more and more ghetto-like housing projects at the outskirts of big industrial cities. The social organization of schools, however, participate in a sort of the co-production of these phenomena by the accumulation of a series of micro-violences which makes a frame of an everyday oppression. They reproduct and reinforce inequalities of a larger society, including the social inequality of chances to become a victime.

Key words: school, violence, delinquancy, anti.scholar culture, „noyaux durs“, „quartiers sensibles“, „éffet de l'établissement“